

ningen af perioden, hvor kapitaliseringen af landbruget for alvor sætter ind. Han konstaterer dermed, at de store landboreformer også fik konsekvenser i forholdet til valg af faddere.

Asbjørn Romvig Thomsen er en meget omhyggelig historiker, der arbejder loyalt og teoretisk/metodisk konsistent i forhold til sit kilde-materiale. Dette efterhånden meget benyttede kildemateriale repræsenterer desværre en så lille lokalitet, at de møjsommeligt tilvejebragte resultater har en begrænset værdi. Dette til trods for, at Asbjørn Romvig Thomsen løbende holder sine resultater op imod det, Martin Bork, Ulla Skaarup Jensen og Palle O. Christiansen har erkendt for andre lokaliteters vedkommende. Det havde været værdifuldt, hvis resultaterne fra Salling og Sjælland var blevet sat ind i en bredere sammenhæng, eventuelt med skelen til den internationale forskning, som Asbjørn Thomsen tydeligvis kender så vældig godt.

Benedicte Fønnesbech-Wulff

| JON A.P. GISSEL: *Gud, livet og menneskene. Ni konservative, danske forfatterskaber*, Munch & Lorenzen, København 2017, 309 s., 350 kr.

Jon Gissel gennemgår i denne bog ni prosaiske og poetiske forfatterskaber fra 1800-tallets anden halvdel: Johannes Fibiger, Carl Ploug, Chr. K.F. Mølbech, Thomas Lange, Rudolf Schmidt, K.G. Brøndsted, Ernst von der Recke, Thor Lange og Henrik Scharling. Tilgangen til stoffet er den samme som i Gissels disputats om Johannes Steenstrup (*Den indtrængende Forstaaelse*, Museum Tusulanum 2003), nemlig med udgangspunkt i den forståelse, at den konservative tradition med urette er blevet glemt, fortrængt fra historien af Georg Brandes og hans epigoner. Dette er væsentlig mindre rigtigt nu end for 15 år siden. Der er i mellemtiden udgivet adskilligt om konservatismens personligheder og kultur, ikke mindst af Gissel selv.

Ret skal dog være ret. Selv om konservatismen som ændretning nyder betydelig større opmærksomhed i litteraturen, end Gissel vil være ved, er det synd at sige, at der er skrevet meget om netop disse ni personligheder ud over, hvad Gissel selv tidligere har skrevet. Emnet er dog langt fra udtømt med denne bog. Gissel bygger næsten udelukkende på publiceret materiale og ikke det arkivalske materiale, der er bevaret især i Det Kongelige Biblioteks håndskriftsamling.

Gissel lægger ikke skjul på, at han betragter de ni forfattere som repræsentanter for en guldalder, som han selv længes tilbage til. Det afspejler sig også i den læserkreds, han forestiller sig, og som i forordet er identificeret som: „1. Mennesker med konservativ interesse. 2. Te-

ologer og andre med særlig interesse for kristendom. 3. Mennesker med interesse i perioden, 1800-tallets sidste årtier, samt dens betydning for den senere debat. 4. Akademikere, især i historie og dansk. 5. Unge mennesker, som er trætte af materialisme, socialdarwinisme og tomhed, og gerne vil opleve en side af dansk kultur, som har været både undertrykt og nedtrykt". Dette forhold til emnet er nok også grunden til, at Gissel har vanskeligt ved at holde den afstand, der tillader en egentlig analytisk tilgang til stoffet, og bogen virker indkroget i sig selv og først og fremmest henvendt til de allerede omvendte. Den er med andre ord ikke kun klar i sit udgangspunkt, men også ensidig og ikke-dialogisk. Det har omkostninger.

Gissel holder f.eks. stædigt fast ved det standpunkt, at konservatismen skal forsvares mod de grumme brandesianere, og derfor bliver det usynligt for ham, når hans synspunkt får en håndsrækning fra andre end meningsfællerne. Det gælder ikke mindst Jens Chr. Manniche, hvis identifikation af den radikale historikertradition faktisk lagde grunden til rehabiliteringen af den konservative ditto, fordi den pegede på den ideologiske komponent i historievidenskabens moderne gennembrud. Gissel nævner Manniche, men Manniche er besynderligt fraværende i litteraturlisten. Her savnes også navnene på andre relevante forskere uden for den snævre konservative kreds som Niels Clemmensen, Jens Wendel-Hansen, Jens Rasmussen og naturligvis P.G. Lindhardt.

Som i disputatsen står Gissel i et noget uafklaret forhold til teologihistorien. Han er tydeligvis sympatisk indstillet over for kristendommen, og det er en åbenlys fordel, når man har med 1800-tallet at gøre, fordi de færreste er blevet kloge på det, som de først ej havde kær. Derfor er det så meget desto mere besynderligt, at Gissel ikke nuancerer og konkretiserer billedet mere.

Illustrationen på bogens forside er Henrik Orlriks alterbillede forestillende Bjergprædiken fra Matthæuskirken på Vesterbro i København – ganske vist i en gengivelse, der ikke yder kunstværket nogen form for retfærdighed, men ikke desto mindre programmatisk. Gissel bruger billedet som anledning til at understrege, at de forfattere, som han tager op, er karakteriseret ved „at fastholde et religiøst grundlag for bevidstheden og fastholde forbindelsen til Kristendommen, trods de angreb, som den var udsat for i samme periode“. Alterbilledet „udtrykker den samme kristne romantik som disse forfattere i en direkte kirkelig sammenhæng, med direkte motiv fra evangelierne, i en storlået komposition med Kristus i centrum“. Gissel uddyber dog ikke, hvad han forstår ved neologismen „kristen romantik“, og det er endda lidt usikkert, hvad han præcis mener med kristendom. Portrættet af Thomas Lange (1820-1887) indledes med en redegørelse for hans

opvækst og uddannelse som teolog, hans stilling i striden mellem Kierkegaard og Martensen, og så følger et nyt afsnit, der indledes med sætningen: „Thomas Lange var kristen“, uden at det uddybes som andet end en tro på forsynet. Det var trods alt det overvejende flertal af Langes samtidige, der også var kristne. I 1850 stod blot 6792 danskere uden for Folkekirken. Heraf var 3943 ikke-kristne, nemlig 3941 jøder og 2 fritænkere.¹

Når det kommer til et andet centralt begreb, konservatismen, er Gissel mere eksplicit, men ikke meget klarere. Han knytter begrebet til modstanden mod Den Franske Revolution (Burke), og konservatismen „hænger dermed sammen med Romantikken“ og er „i større eller mindre grad en borgerlig holdning i almindelighed“, der „bygger på respekt for visse traditioner, religionen, fædrelandet, monarkiet, familien, troen på det rigtige i flid og orden“ (s. 9). Det er nogenlunde klart, men sløres alligevel noget af, at Gissel på den ene side ser konservatismen som en afvejning af tradition over for udvikling, men på den anden side også mener, at tradition er identisk med udvikling (s. 286, jf. s. 160).

I bogens afslutning tages konservatismen op til fornyet principiel drøftelse, idet det først fastslås om de ni forfattere, at „dette er grundlæggende: Helhed er vigtig for dem, at der er sammenhæng og ikke en stadig fragmentering“ (s. 283). Det vil sige, nu er helhedstænkningen det afgørende. Et par sider længere henne hedder det så: „Hovedsynspunktet er dette, at mennesket er frit under ansvar; opfattelsen af viljen som modvægt til ensidigt bestemmende naturkræfter giver grundlag for en optimisme“ (s. 285). Her er det så friheden, der står centralt.

Så længe definitionen af konservatisme er så løs som her, forbliver det uklart, hvad der egentlig binder de ni sammen, og hvad der kvalificerer dem som repræsentanter for konservatismen. Det skal dog ikke kun bebrejdes Gissel, for det er et erkendt desideratum i litteraturen. Der hersker i hvert fald ikke enighed om, hvad konservatismen er, positivt forstået. Konservatismen selv modsætter sig at blive defineret begrebsligt, fordi det indebærer en risiko for at gøre den til en fast katalog af forskrifter, til en ideologi, hvad konservatismen netop ikke vil være. Men derfor kunne man godt ønske sig en noget mere præcis idéhistorisk placering af de ni forfatterskaber. Hvorfor knytter Gissel f.eks. konservatismen til romantikken? Det virker, som om han har taget Brandes' kritik af romantisk litteratur for at være bagud- og indadskuende og blot vendt den til en positiv definition ud fra forestillingen om, at hvis Georg Brandes syntes, det var noget skidt, må det være godt.

¹ *Statistisk Tabelværk*, 5. Rk., Litra A, nr. 5, 1905, s. 72.

Der hersker heller ikke i litteraturen enighed om, hvad der definerer romantikken som fænomen og epoke, men det er vanskeligt at komme uden om, at den også rummede elementer af opbrud og traditionsopgør. Carl Plougs bidrag til enevældens fald qua redaktør af *Fædrelandet* var f.eks. ikke helt ubetydeligt. Gissel forsømmer at forklare, hvordan der af en liberal partigænger kunne blive en konservativ forfatter. Det er ikke ukendt, at mange af de nationalliberale endte med at slutte sig til Rigsdagens Højre. Det hænger sammen med, at konservatismen er plastisk og i høj grad relativt bestemt.¹ Hvis konservatismen er defineret ved et ønske om at bevare, er det ikke givet på forhånd, hvad der skal bevares. Konservatismen kan alliere sig med f.eks. liberalismen, hvis det er friheden, der ønskes bevaret. For de nationalliberale handlede det om, at de hele tiden var modstandere af Junigrundlovens mest demokratiske elementer. Det gjorde dem revolutionære i 1848, fordi de omstødt enevælden i alliance med bondevennerne, og konservative i 1866, fordi de tilsluttede sig en indarbejdelse af fællesforfatningens konservative elementer i den reviderede junigrundlov.² Denne relative bestemmelse gør det så meget desto mere nødvendigt at sætte konservatismen ind i en historisk kontekst. Hvor optaget Jon Gissel end er af fortiden, kommer hans forsøg som idéhistoriker derfor til kort, fordi han ironisk nok bliver for præsentistisk i sin tilgang. Det er nostalgien – samtidsubehaget, om man vil – anno 2017, der bestemmer, hvad han kalder konservativt *anno dazumal*.

Jes Fabricius Møller

| BO POULSEN: *Global Marine Science and Carlsberg. The Golden Connections of Johannes Schmidt (1877-1933)*, Koninklijke Brill, Leiden 2016, 524 s., 45 euro.

I 17 kapitler portrætteres havforskeren Johannes Schmidt (1877-1933), der er internationalt kendt for at have kortlagt den europæiske åls vandring og lokaliseret dens gydested i Sargassohavet i det vestlige Atlanterhav og dermed løst en urgammel biologisk gåde. Mere lokalt, især blandt dem, der beskæftiger sig med Carlsbergs historie, er Schmidt også kendt som den iskolde laboratorieleder, der så stort på brygger Jacobsens statutter og forvandlede sit laboratorium til et zo-

¹ Samuel P. Huntington: „Conservatism as an Ideology“, *American Political Science Review*, 51:2 (1957), s. 455.

² Niels Clemmensen, „Fra Junigrundlov til revideret Junigrundlov 1849-1866“, *Den jyske Historiker*, 83-84 (1999), s. 185ff.